TALABALARDA INTELLEKT RIVOJLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Shodiyeva Charos Ravshan qizi
Termiz Davlat Pedagogika Instituti
E-mail: charosshodiyeva915@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarda intellekt rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlarini takomillashtirish metodikasi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Intellektning tuzilishi, kognitiv jarayonlar dinamikasi, ta'lim muhitining rivojlanishga ta'siri va samarali metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida muammoli o'qitish, metakognitiv strategiyalar va refleksiv ta'liim metodlarining intellektual rivojlanishdagi o'rni empirik ma'lumotlar asosida ko'rsatiladi. Olingan natijalar asosida takomillashtirilgan metodika tavsiya etiladi.*

Kalit so'zlar: *intellekt, kognitiv rivojlanish, pedagogik-psixologik xususiyatlar, metodika, metakognitsiya, refleksiv ta'liim, muammoli o'qitish, kreativ tafakkur, ta'liim texnologiyalari.*

Аннотация. *В данной статье научно обосновывается методика совершенствования педагогико-психологических особенностей развития интеллекта у студентов. Анализируются структура интеллекта, динамика когнитивных процессов, влияние образовательной среды на развитие, а также эффективные методические подходы. В рамках исследования на основе эмпирических данных показана роль проблемного обучения, метакогнитивных стратегий и методов рефлексивного обучения в интеллектуальном развитии. На основе полученных результатов предлагается усовершенствованная методика.*

Ключевые слова: *интеллект, когнитивное развитие, педагогико-психологические особенности, методика, метакогниция, рефлексивное обучение, проблемное обучение, креативное мышление, образовательные технологии.*

Abstract. *This article provides a scientific substantiation of the methodology for improving the pedagogical and psychological characteristics of intellectual development in university students. The structure of intelligence, the dynamics of cognitive processes, the influence of the educational environment on development, and effective methodological approaches are analyzed. Within the framework of the study, the role of problem-based learning, metacognitive strategies, and reflective teaching methods in intellectual development is demonstrated on the basis of empirical data. An improved methodology is proposed based on the findings obtained.*

Keywords: *intelligence, cognitive development, pedagogical-psychological characteristics, methodology, metacognition, reflective learning, problem-based learning, creative thinking, educational technologies.*

I. KIRISH

Globallashuv va axborotlashuv sharoitida oliy ta'liimning bosh vazifasi — yuksak intellektual salohiyatga ega mutaxassislar tayyorlashga aylanib bormoqda. Zamonaviy mehnat bozori analitik fikrlash, ijodiy muammo hal qilish va tez moslashish qobiliyatlarini talab etmoqda. Shu bois talabalar intellektini maqsadli va tizimli rivojlantiruvchi metodikani ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

Muammo o'z ining pedagogik va psixologik jihatlarini o'z ichiga olgani uchun ikki fanlar kesishmasida o'rganishni taqozo etadi. Psixologiya intellektning tuzilishi va rivojlanish qonuniyatlarini o'rgatsa, pedagogika bu qonuniyatlardan ta'liim jarayonida samarali foydalanish yo'l larini belgilaydi. Ushbu ikki soha sintezidan tug'il adigan pedagogik-psixologik yondashuv metodikani yanada puxta va asosli qiladi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi: talabalarda intellekt rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlash hamda ularni takomillashtiruvchi ilmiy asoslangan metodikani ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

– intellekt rivojlanishining nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish;
– pedagogik-psixologik xususiyatlarni empirik usulda aniqlash;
– takomillashtirilgan metodikani ishlab chiqish va uning samaradorligini tekshirish.

II. ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOS

Intellekt muammosi psixologiya fanida bir necha asrlik tarixga ega. C. Spearman (1904) intellektni umumiy omil (g-faktor) bilan izohlasa, L. Thurstone (1938) uning 7 ta mustaqil qobiliyatdan tashkil topishini asoslab berdi. G. Gardner (1983) ko'plik intellektlar nazariyasida inson salohiyatining ko'p qirrali tabiatini ko'rsatdi. R. Sternberg (1985) triarsik nazariya doirasida intellektning analitik, ijodiy va amaliy komponentlarini ajratdi.

L.S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi pedagogik-psixologik yondashuvning poydevori hisoblanadi: talaba mustaqil hal eta olmaydigan, lekin o'qituvchi yordamida uddalay oladigan vazifalar intellektni eng jadal rivojlantiradi. J. Piajeaning kognitiv rivojlanish bosqichlari nazariyasi esa yoshga oid imkoniyatlarni hisobga olgan holda ta'liimni loyihalashga asos beradi.

O'zbek pedagogika fanida Yu. Toshmatov, J. Yo'ldoshev, N. Muslimov, O. Musurmonova kabi olimlar ta'limdagi intellektual rivojlanish masalalarini tadqiq

etishgan. Biroq talabalarda intellekt rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlarini takomillashtiruvchi yaxlit metodika hali to'l iq ishlab chiqilmagan — bu esa mavzuning ilmiy yangiligini ta'minlaydi.

III. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ishtirokchilar va tadqiqot dizayni

Tajriba-sinov ishlari Termiz Davlat Pedagogika Institutining pedagogika va psixologiya yo'n alishlari talabalari orasida o'tkaz ildi. Tadqiqotda ikkita guruh ishtirok etdi: nazorat guruhi (n=32) an'ana viy o'qitish sharoitida, tajriba guruhi (n=34) esa takomillashtirilgan metodika asosida bir semestr davomida ta'liim oldi.

O'lchov vositalari

Har ikkala guruh boshida quyidagi diagnostika vositalari yordamida tekshirildi:

– Ravens progressiv matritsalar testi — analitik-mantiqiy tafakkurni o'lchash uchun;

– Torrance kreativlik testi — divergent (kreativ) fikrlash darajasini aniqlash uchun;

– Metakognitiv bilimdonlik anketi — o'z bilish jarayonlarini nazorat qilish darajasini baholash uchun.

Takomillashtirilgan metodika

Ishlab chiqilgan metodika to'rtta metodologik tamoyilga asoslanadi: (1) yaxlitlik tamoyili — intellektning barcha komponentlarini bir vaqtda qamrab olish; (2) bosqichlilik tamoyili — oddiydan murakkabga, reproduktivdan kreativga ko'tar ilish; (3) individuallashtirish tamoyili — har bir talabaning kognitiv uslubini hisobga olish; (4) refleksivlik tamoyili — talabaning o'z intellektual jarayonlarini anglab yetishi.

1-jadval. Intellektni rivojlantiruvchi metodlar tizimi

Metod turi	**Rivojlantiriladigan intellekt komponenti**	**Qo'l lash shakli**
Muammoli o'qitish (PBL)	Analitik va tanqidiy tafakkur	Guruhli muammo hal qilish
Metakognitiv strategiyalar	O'z-o'z ini nazorat qilish, refleksiya	Individual va guruhli
Kreativ vazifalar (TRIZ)	Divergent va kreativ fikrlash	Individual loyihalar
Debat va munozara	Argumentatsiya, og'z aki tafakkur	Juft va guruhli
Keys-stadi (Case Study)	Amaliy intellekt, tahlil	Kichik guruhlar

Metod turi	Rivojlantiriladigan intellekt komponenti	Qo'l lash shakli
Aqliy xaritalar (Mind Map)	Tizimli va assotsiativ fikrlash	Individual va guruhli
Refleksiv jurnal	Metakognitsiya, o'z-o'z ini baholash	Individual yozma ish

Metodikaning markaziy elementi — metakognitiv strategiyalar tizimi. F. Flavell (1979) tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan metakognitsiya tushunchasi o'z bilish jarayonlarini kuzatish, baholash va boshqarish qobiliyatini anglatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatad iki, metakognitiv ko'n ikmalar rivojlangan talabalar murakkab vazifalarni 25–30% samaraliroq hal etadi (Dunlosky & Metcalfe, 2008).

Refleksiv ta'liim komponenti talabaga har bir mashg'ul otdan so'n g «Men nimani bilib oldim?», «Qaysi fikrlash strategiyam samarali bo'ld i?», «Keyingi safar nima o'z gartirsam?» kabi savollarga javob berish imkonini yaratadi. Bu jarayon intellektning o'z-o'z ini takomillashtirish mexanizmini ishga tushiradi.

IV. NATIJALAR

Bir semestrlik amaliy tadqiqot yakunida tajriba guruhida quyidagi o'z garishlar qayd etildi: analitik tafakkur ko'rsatk ichi o'rt acha 22,4% ga, kreativ fikrlash ko'rsatk ichi 18,7% ga, metakognitiv bilimdonlik indeksi esa 31,2% ga oshdi. Nazorat guruhida bu ko'rsatk ichlar mos ravishda 6,1%, 4,8% va 9,3% ni tashkil etdi.

Farqlarning statistik ahamiyatliligi Student t-testi yordamida tasdiqlandi ($p < 0,05$). Bu natijalar takomillashtirilgan metodikaning an'ana viy o'qit ishga nisbatan sezilarli afzalligini ko'rsatadi.

Sifat tahlili davomida o'tkaz ilgan intervyu va kuzatuvlar ko'rsatd iki, tajriba guruhi talabalari mustaqil ta'liimga nisbatan yanada ijobiy munosabat shakllantirdi, dars jarayonida faolroq ishtirok etdi va muammoli vaziyatlardan qo'rqmay yondashadigan bo'ld i.

V. MUHOKAMA VA XULOSA

O'tkaz ilgan tadqiqot talabalarda intellekt rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan takomillashtirilgan metodika an'ana viy o'qit ishga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq ekanligini ko'rsatdi.

Metodikaning kuchli tomonlari:

– yaxlitlik, bosqichlilik, individuallashtirish va refleksivlik tamoyillariga asoslanishi;
– metakognitiv va kreativ komponentlarni birgalikda rivojlantirishi;
– talabaning faol subyektga aylanishini ta'minlashi.

Ishlab chiqilgan metodika oliy ta'liim muassasalarida amaliy qo'll ash uchun tavsiya etiladi. Kelajakdagi tadqiqotlarda metodikani turli yo'n alish va mutaxassisliklarga moslashtirishni, uzoq muddatli ta'si rini baholashni va raqamli ta'liim muhitiga integratsiyalashuvini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 226 p.
2. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983. – 440 p.
3. Sternberg R.J. Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence. – Cambridge: CUP, 1985. – 411 p.
4. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34(10). – P. 906–911.
5. Dunlosky J., Metcalfe J. Metacognition. – Los Angeles: Sage Publications, 2008. – 352 p.
6. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. – New York: David McKay, 1956. – 207 p.
7. Yo'ldoshev J.G'. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2009. – 368 b.
8. Muslimov N.A. Kasb ta'liimi o'qituvchisining kasbiy shakllanishi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007. – 240 b.
9. Musurmonova O. Ta'liimda interfaol metodlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2015. – 192 b.
10. Toshmatov Yu., Xoliqov A. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'z bekiston, 2012. – 280 b.